

Релативни хронолошки односи између објеката на Акропољу Царичиног града

ЧЕДОМИР ВАСИЋ

Досадашња археолошка истраживања на Царичином граду, започета давне 1912. године под руководством проф. Владимира Петковића¹, а нарочито интензивирани у периоду од 1978. до 1985. године ангажовањем двеју реномираних француских школа², дозвољавају нам могућност да се на појединим, знатно истраженим, секторима утврде хронолошки односи између појединих па и читавих група објеката.

Релативне хронолошке односе, или редослед грађења објеката, могуће је установити са довољно прецизности, због високог степена истражености, на такозваном Акропољу Царичиног града, који у својој завршној урбанистичкој фази представља јединствену, херметичку, урбану структуру ограничену бедемима. Међутим, уколико бисмо простор Акропоља, као самосталне просторне целине у завршној урбанистичкој фази, истргли из укупног урбаног организма Горњег града, за који поједини истраживачи, са разлогом, сматрају да представља јединствену целину³, запали бисмо у знатне потешкоће, приликом релативне хронолошке детерминације појединих објеката. С тога је неопходно, да би сектор Акропоља могао правилно да се схвати, успоставити одговарајуће релативне хронолошке односе на укупном урбаном ткиву Царичиног града.

Пажљиво посматрајући ситуациони план Царичиног града, посебно његов део у литератури познат као Горњи град (сл. 1 и 2), можемо да разазнамо да на укупном урбаном ткиву Горњег града, који представља, како је већ речено, јединствену целину постоје два сасвим различита урбана растера. Они се веома јасно виде на авионском снимку (сл. 1) а нарочито добро на графичкој интерпретацији авионског снимка (сл. 2). Граничну линију између ова два урбана растера, грубо, можемо да одредимо ако кроз јужну капију Горњег града, а управно на јужни бедем, повучемо линију А—А. Видимо да се замишљена линија А—А, која је управна на јужни бедем Горњег града, сече, готово под правим углом са улицом Акропоља (XI). То свакако није случајно. Замишљена линија А—А представља, у ствари, кардо првобитно замишљеног урбанистичког плана, по коме је и започета грађевинска активност на Царичином граду, док се улица Акропоља (XI) може идентификовати са декуманусом, односно делом декумануса од централног трга до западне капије Горњег града. Положај трга, који и не мора бити кружног облика, свакако је био одређен пресеком двеју главних градских артерија кардо максимусом и декуманус максимусом у централном делу

града. Трг на овом месту има знатне предности над Кружним тргом (1) изведеним према измењеном урбанистичком плану. Он се налази на највишем платоу што му омогућава изванредне визуре, како у оквиру градских периметара, тако и ван њих. Поред тога, на планирани трг су се прислањали и најважнији објекти: Епископска базилика (III), Епископска палата (VI), Баптистеријум (IV), и вероватно, други значајни објекти који су били планирани, према првом урбанистичком плану, али нису изведени. За положај који сада заузима Кружни трг (1) то се не би могло рећи.

Имајући у виду ове претпоставке, могли бисмо да замислимо првобитну урбану схему Царичиног града, у њеном рудиментарном облику, по којој је и започета грађевинска активност крајем треће и почетком четврте деценије VI века. Двема главним улицама, кардо максимусом и декуманус максимусом, на чијим су се крајевима налазиле капије фланкиране кулама а у њиховом пресеку трг, град је унутар фортификационог периметра био подељен на четири региона. Уже градске четврти због недовољне истражености локалитета тренутно није могуће прецизније одредити. Грађење према овом урбанистичком плану започето је западно од линије А—А идентификоване као кардо максимус. Најпре су урађени бедеми са свим елементима који их прате (куле и капије) а затим је започета градња у регионима *postica dextrata* и *postica sinistra*.

У региону *postica dextrata*, према првом урбанистичком плану, започета је изградња Епископске базилике (III), Консигнаторијума (II), Баптистеријума (IV), објекта XII и вероватно Мале базилике испод Акропоља (XIII), док су у региону *postica sinistra* изграђени објекти Епископског комплекса (V, VI и вероватно VII). Сигурно је да су грађевинском активношћу, према првом урбанистичком плану, захваћени и други објекти који још нису

¹ Радови на Царичином граду започели су 11. августа 1912. године под руководством проф. Владимира Петковића. Први радови изведени су на Епископској базилици.

² Од 1978. године на Царичином граду поред екипе Археолошког института у радовима учествују и Француска археолошка школа у Риму и Центар за античке студије „Албрет Мерлин“ при Центру за археолошка истраживања *URA* који ради у оквиру CNRS (Национални центар за научна истраживања).

³ Владимир Кондић и Владислав Поповић, *Царичин град*, издање САНУ, Београд 1977. год., стр. 17 и 168.

Сл. 1. Авионски снимак Горњег града

Fig. 1. Vue aérienne de la Ville haute

Сл. 2. Ситуациони план Горњег града са могућим распоредом кула

Fig. 2. Situation de la Ville haute avec la distribution probable des tours

археолошки истражени, те о њима можемо говорити само у кондиционалу. Чини се да су радови били у пуном замаху када су градитељи били принуђени да најрепрезентативније објекте: Консигнаторијум (II), Епископску базилику (III), Баптистеријум (IV) и комплекс Епископске палате (V, VI и вероватно VII) на брзу руку опашу бедемом (IX) а остале грађевине, у регионима *postica dextrata* и *postica sinistra*, оставе незаштитене с обзиром да бедеми града нису ни издалека били завршени и припремљени за било какву одбрану.

Шта је натерало градитеље да, релативно алкаво, опашу поменуте грађевине посебним бедемом, који очигледно није био планиран, тешко је рећи. То и није предмет овог чланка. Но, без обзира на узроке, сасвим је сигурно да су бедеми, куле и капије Акропоља подигнути непланирано на брзину пореметивши првобитну урбанистичку концепцију.

Урбано ткиво, унутар градских периметара, оптерећено новим, непланираним, елементима доживљава битне измене. Нов, у првобитној урбанистичкој концепцији непланирани, елемент — бедеми Акропоља — пресекао је виталне комуникације првобитног урбаног организма а поједини његови елементи запосели су простор на коме је требало изградити централни трг. Овај моменат је принудио градитеље да изврше реорганизацију поремећене урбанистичке концепције и прилагоде се новонасталим просторним могућностима, сада веома скученим, између два органски неповезана фортификацијска елемента. Осећа се напор и усиљеност у организовању простора који је преостао. Неопходно је било, сада већ постојеће елементе, објекте прве урбанистичке концепције и бедема Акропоља, уклопити у ново урбано ткиво које, у принципу, поштује почетна начела. Приступило се новом одређивању положаја трга и правца улица. На неприкладном простору између бедема Акропоља и Горњег града, на терену у нагибу, а у пресеку новопланираних улица лоциран је трг чија кружна форма најбоље покрива настале урбанистичке деформације. Овакав положај Кружног трга (1), у новим условима, оптималан је али знатно заостаје, у квалитетном смислу, за неизведеним тргом по првобитној урбанистичкој концепцији.

Новопроектирани декуманус (3 и 4), чији је правац одређен положајем капије Акропоља (А) и положајем Кружног трга (1), одредио је положај источне капије Горњег града (2). Декуманус другог урбаног растера (3 и 4) у односу на осовину улице Акропоља (XI), која представља део декумануса првог урбаног растера, скреће за 24° ка југу.

Очигледно је да је правац декумануса другог урбаног растера условљен положајем капије Акропоља (А), који не припада ниједном растеру, већ се заједно са бедемом и кулама (IX) може сматрати међуфазом, и оптималним положајем Кружног трга (1) што је и проузро-

ковало скретање у односу на део декумануса првог урбаног растера, односно првобитног урбанистичког плана.⁴ Слична је ситуација када је у питању и кардо другог урбаног растера (5 и 6). Његов правац је, такође, био одређен положајем јужне капије Горњег града, која припада првој фази урбанизације и оптималним положајем Кружног трга (1) који припада другој, условљеној, фази урбанизације Горњег града. Као резултат ових двеју условљености, које су утицале на правце кардоа и декумануса другог растера, следи да се они не секу под правим углом, што на извештан начин одређује и форму трга у њиховом пресеку.

Могуће је на основу ових, сумарних, излагања да закључимо да у укупном урбанизму Горњег града постоје, без обзира на њихову изузетну хронолошку блискост, две фазе урбани-зације и једна међуфаза.

Хронолошки поређане оне изгледају овако:

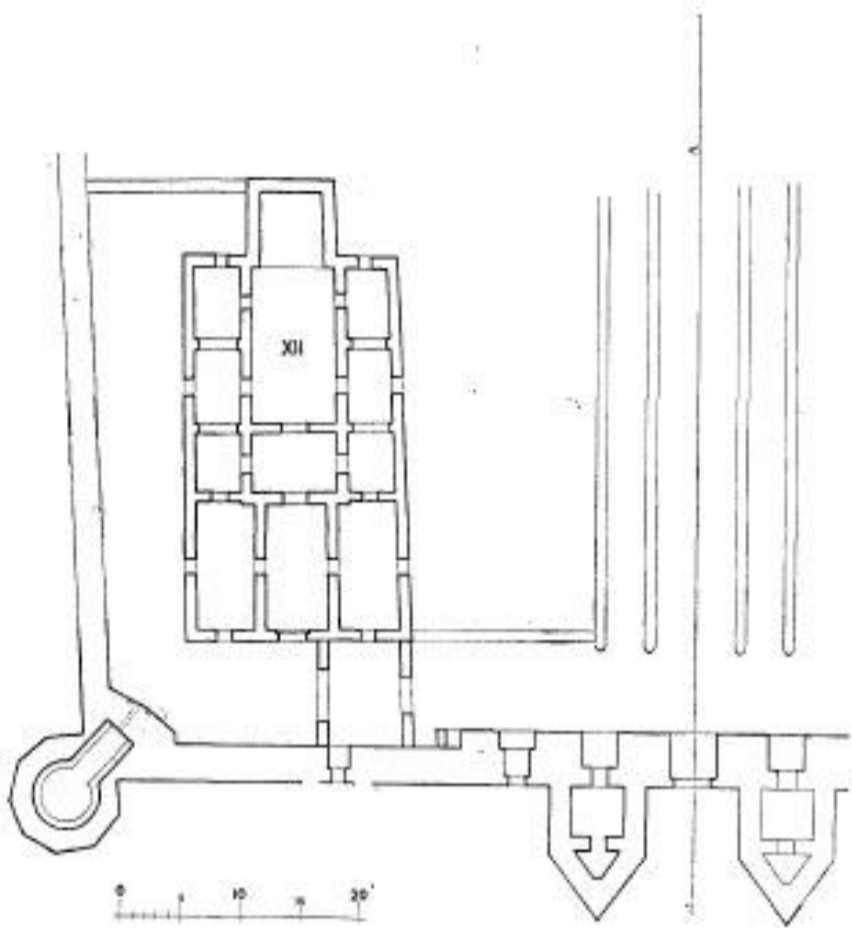
I ФАЗА — Грађевинска активност на бедемом Горњег града и у регионима *POSTICA DEXTRATA*е и *POSTICA SINISTRA*е према првом урбанистичком плану. МЕЂУФАЗА — Изградња бедема Акропоља.

II ФАЗА — Промене првог урбанистичког плана, преградња и изградња на простору између бедема Акропоља и бедема Горњег града.

Иако дата *grosso modo* ова релативна хронологија урбанизације Горњег града омогућава нам да на појединим регионима и без претходних истраживања одредимо карактер и специфичности грађења.

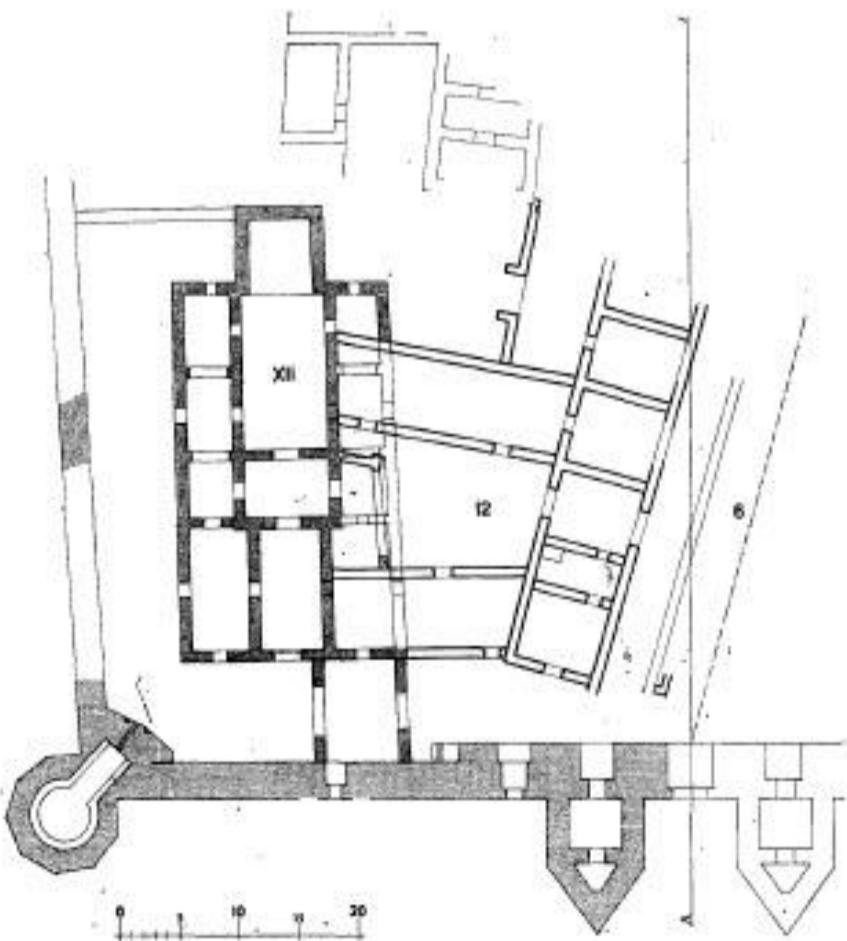
Са довољно сигурности можемо да тврдимо да се до коначног уобличавања Акропоља дошло без деструкције објекта, из прве урбанистичке фазе, односно да су проблеми настали изградњом бедема око ових објеката, решавани дограђивањем и надграђивањем појединих, конструктивних и архитектонских елемената. Сличан је случај и с објектима друге урбанистичке фазе источно од линије А—А, односно *CARDO*-а првог урбаног растера. На овим градским површинама највероватније није ни започето обликовање простора према првом урбанистичком плану, већ сви објекти припадају измењеном урбанистичком плану те с тога не треба очекивати измене на објектима у конструктивном смислу.

Нешто је компликованија ситуација с објектима у регионима *POSTICA DEXTRATA* и *POSTICA SINISTRA*, простору западно од линије А—А, који су изведени, или чије је грађење било започето, према првом урбанистичком плану а нису били обухваћени бедемом Акропоља (IX). Код њих је дошло до знатних промена приликом уобличавања простора према измењеном урбанистичком плану. Осећа се јака конструктивна тензија, условљена сукобом двеју урбанистичких фаза, која нам даје архитект-

Сл. 3. Објекат XII изграђен у првој урбанистичкој фази

Fig. 3. Ouvrage XII, bâti dans la première phase urbanistique

Сл. 4. Усаглашавање објеката XII с елементима насталим после измене првог урбанистичког плана

Fig. 4. Adaptation des ouvrages XII aux éléments bâtis après la modification du premier plan urbanistique

тонска решења сумњивог квалитета. То се најбоље види на објекту XII (који су истраживачи идентификовали као принципијум)⁵. Од објекта веома јасне конструктивне и просторне концепције изведеног према првој урбанистичкој фази (сл. 3), изменом првобитног урбанистичког плана, после изградње бедема Акропоља, и преласком на нову урбану схему, долази до првих архитектонскоконструктивних поремећаја (сл. 4). Рушењем источног брода грађевине XII и интерполацијом зидова између објекта XII (прва урбана фаза) и објекта 12 (друга урбана фаза) постављеног уз западни трем улице 6, која припада другој урбаној фази, поститнуто је компромисно решење дискутабилних архитектонских домета (сл. 5). На овим местима разложно је очекивати деструкцију појединих грађевина, односно њихових појединих елемената у циљу усаглашавања са другом урбанистичком фазом која је хронолошки веома блиска првој.

Претходна објашњења за укупан урбанистички склоп Горњег града омогућавају нам да, у главним цртама, успоставимо и редослед грађења објеката на простору који је познат у литератури као Акропољ.

Укупна грађевинска активност на Акропољу може се поделити на две основне фазе, и то на изградњу објеката према првом урбанистичком плану, односно до изградње бедема Акропоља, и на довршавање и дограђивање објеката унутар бедема који су органски одвојени од друге фазе урбанизације.

⁴ Проф. Ђорђе МаноЗиси бавећи се проблематиком урбанизације Царичиног града први је приметио урбану неусаглашеност између Акропоља и Горњег града, и већ је у свом чланку: *О педесетогодишњици радова на Царичином граду*, Старинар, књига XV—XVI, Београд 1966, страна 53—59 истакао: „Однос акрополе (на северозападном најузвишенијем делу платоа) према средњем функционално изграђеном делу града, показује да нису истовремено изграђени. Капија међу њима и улице нису у истој осовини.”

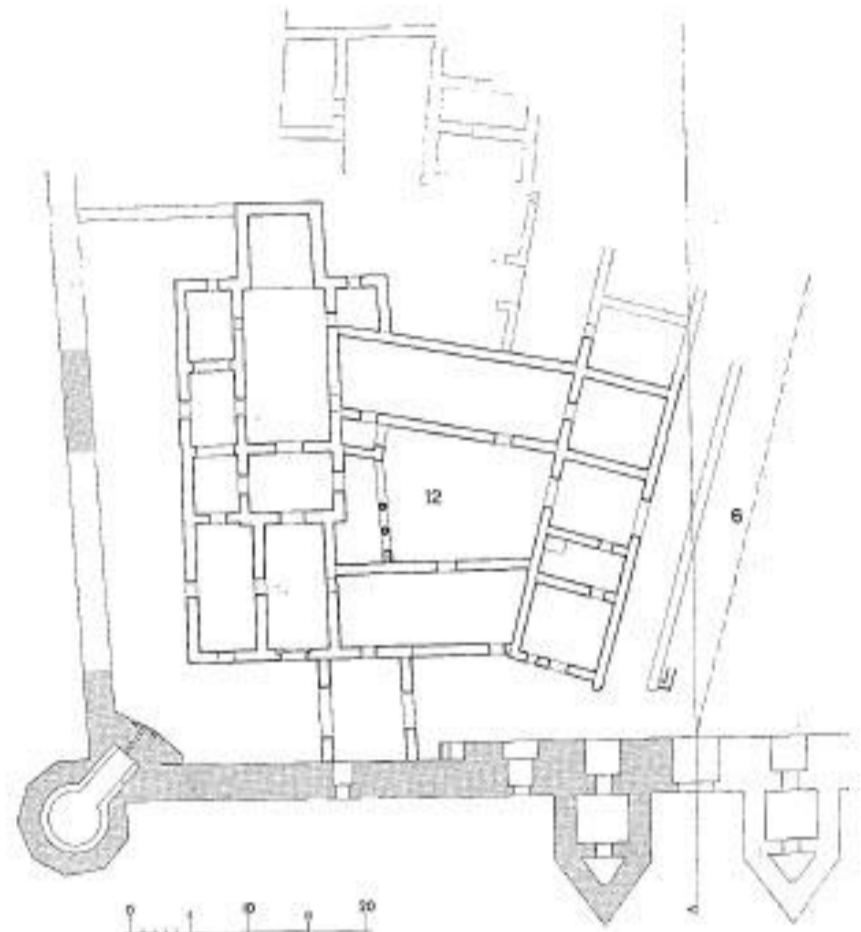
Ово своје мишљење последњи пут је изнео у својој књизи *Царичин град, JUSTINIANA PRIMA*, Лесковац 1979. год., стр. 25, уз објашњење да „овај најузвишенији плато, својом неправилном полигоналном основом, подсећа на аутохтона илирска OPPIDA или градине”. Ту се налазило вероватно оно старо језгро, над чијим темељима је отпочео градњу Јустинијан. Тако настала акропола предвиђена за ЕПИСКОПИЈУМ у PRAEFECTURU ILLYRICUMA” стр. 24 и на страни 84. „Вероватно је, али још неутврђено да је грађен на темељима аутохтоне градине (BEDERIANE)”.

Сасвим је у праву проф. Ђ. МаноЗиси када истиче извесну хронолошку дистанцу између Акропоља и Горњег града. Међутим, најновија археолошка истраживања обављена на Акропољу у периоду од 1978. до 1983. године одбацила су претпоставку о постојању старијег насеља као неосновану.

⁵ Dr Bernard Bavant и dr Jean MishelSpieser, истраживачи југозападнoг сектора Горњег града идентификовали су објекат XII као PRINCIPIUM. Њихов чланак о резултатима истраживања је у штампи.

Поделом укупне површине Горњег града на регионе, чиме су установљени и правци улица и положај трга, започета је изградња објеката. После западних делова бедема Горњег града предузети су радови на најважнијим грађевинама за које је, с обзиром на величину и специфичности радова, било потребно највише времена. Започети су радови на најважнијем комплексу коме припадају Консигнаторијум (2), Епископска базилика (3) и Баптистеријум (4). За радове је било неопходно обезбедити огромне количине материјала и воде. Чињеница да вода довођена аквадуктом није досезала до највишег платоа на коме су грађени објекти, наводи нас на закључак да је прво у стену укопан базен за уливање воде која је касније коришћена за радове (сл. 6). Њиме се и данас служе приликом извођења конзерваторских радова. После базена, који припада Епископској базилици, започето је грађење Консигнаторијума (2). То се може закључити по томе што је канал (кл) за евакуацију воде с отвореног трема Консигнаторијума, који се улива у базен, испоштован приликом темељења Епископске базилике чиме је сасвим јасно регулисан и њихов хронолошки однос.

Грађење Епископске базилике (3), започето

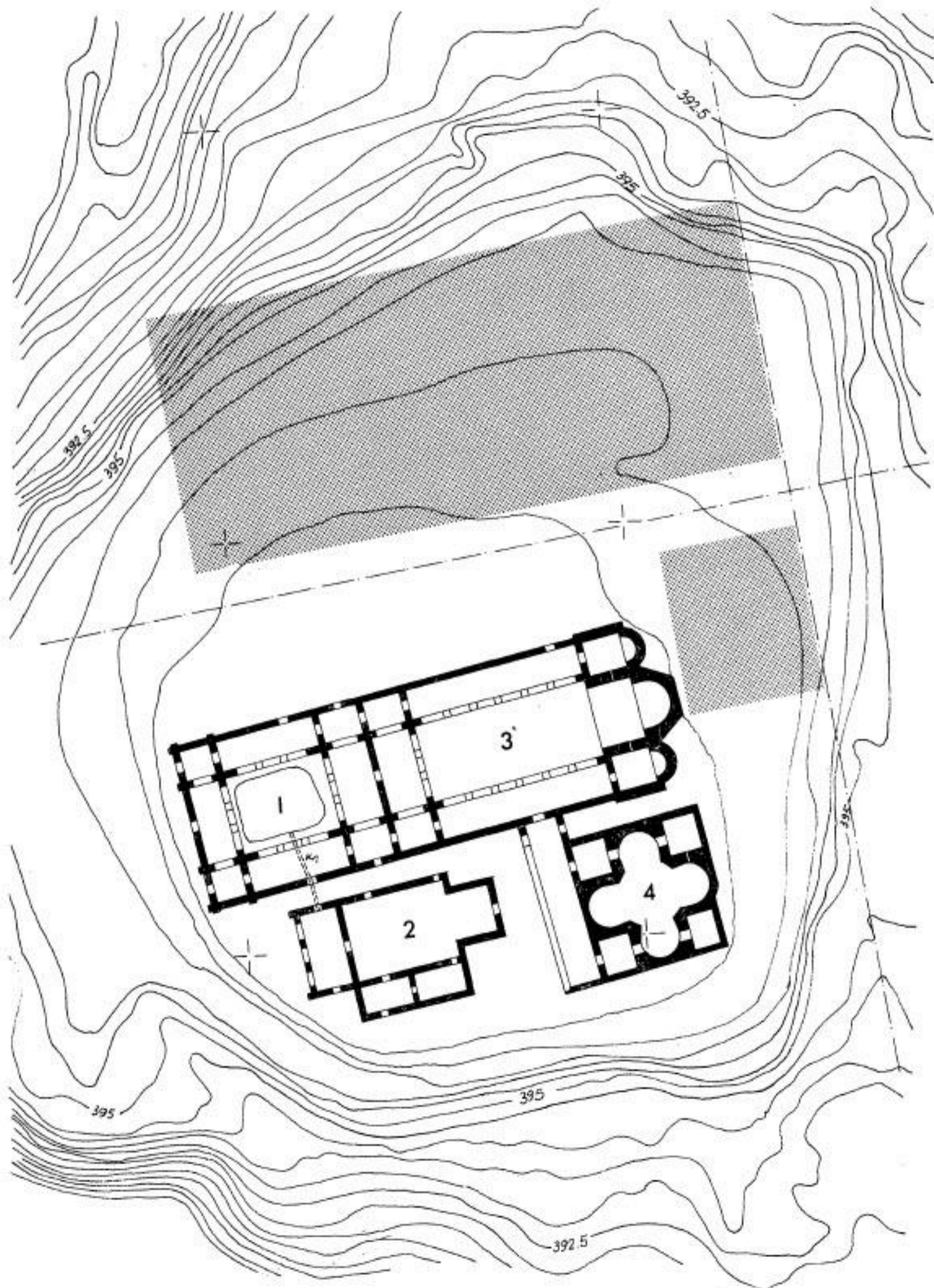
Сл. 5. Изглед објекта 12 у измењеном урбанистичком плану

Fig. 5. Aspect de l'ouvrage XII dans le plan urbanistique modifié

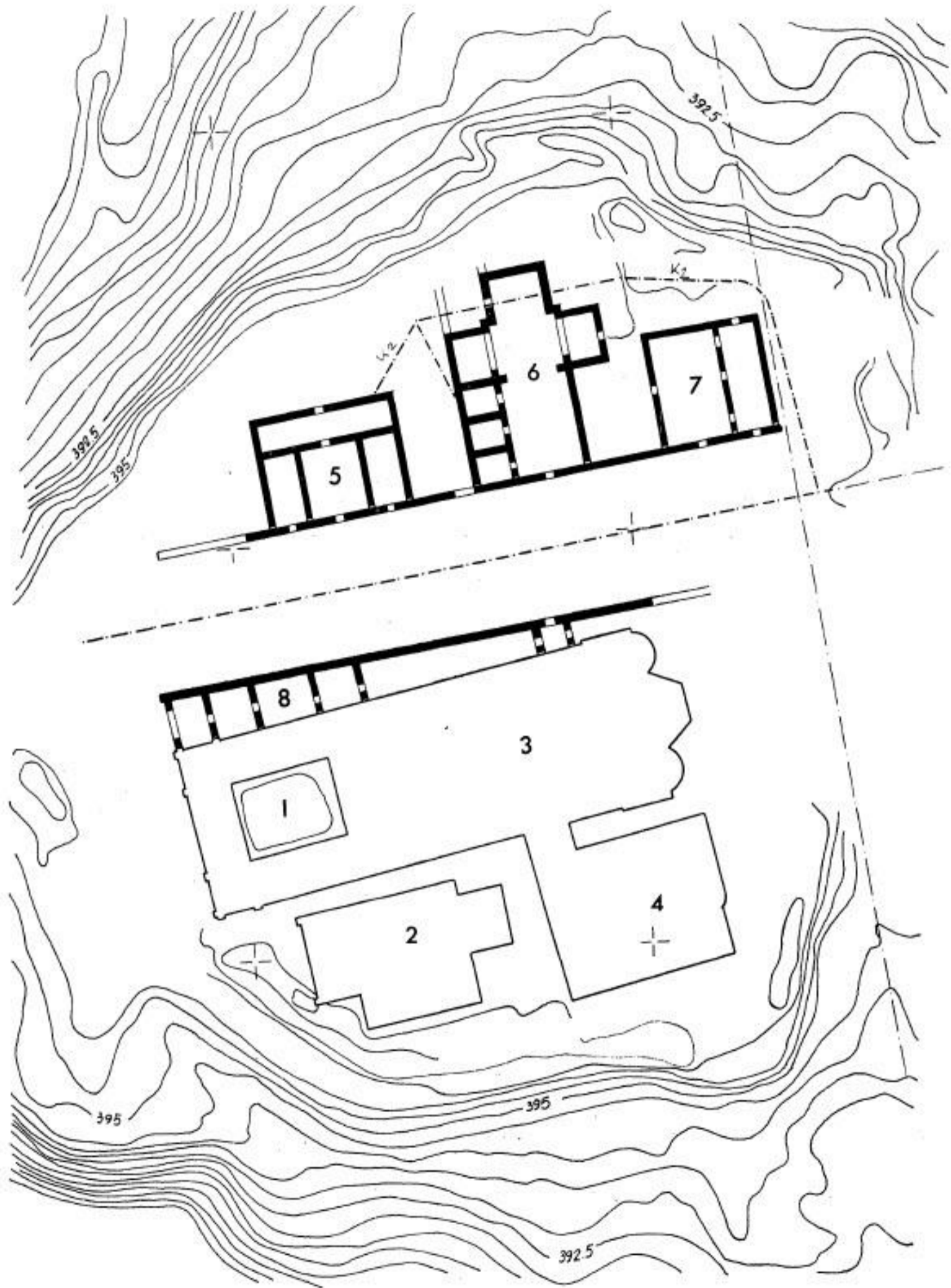
Сл. 6. Базен укопан у стену у атријуму Епископске базилике. Снимак са североистока

Fig. 6. Bassin creusé dans le sol rocheux à l'intérieur de l'atrium de la basilique épiscopale

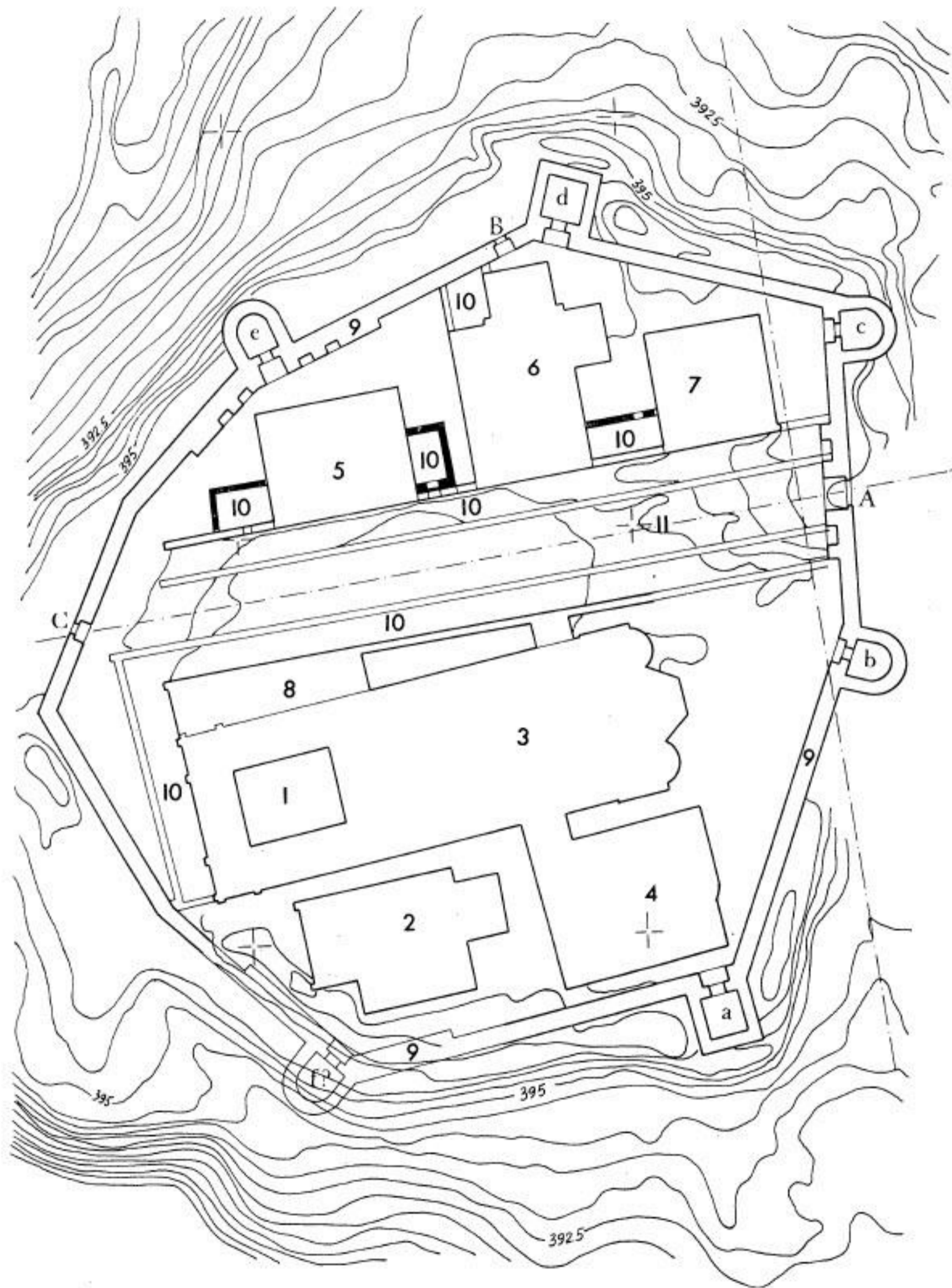
Сл. 7. Редослед грађења објеката јужно од улице
Акропоља са могућим положајима депонија за
материјал

Fig. 7. Chronologie des ouvrages construits au sud
de la rue de l'Acropole et les emplacements
probables des dépôts de matériaux

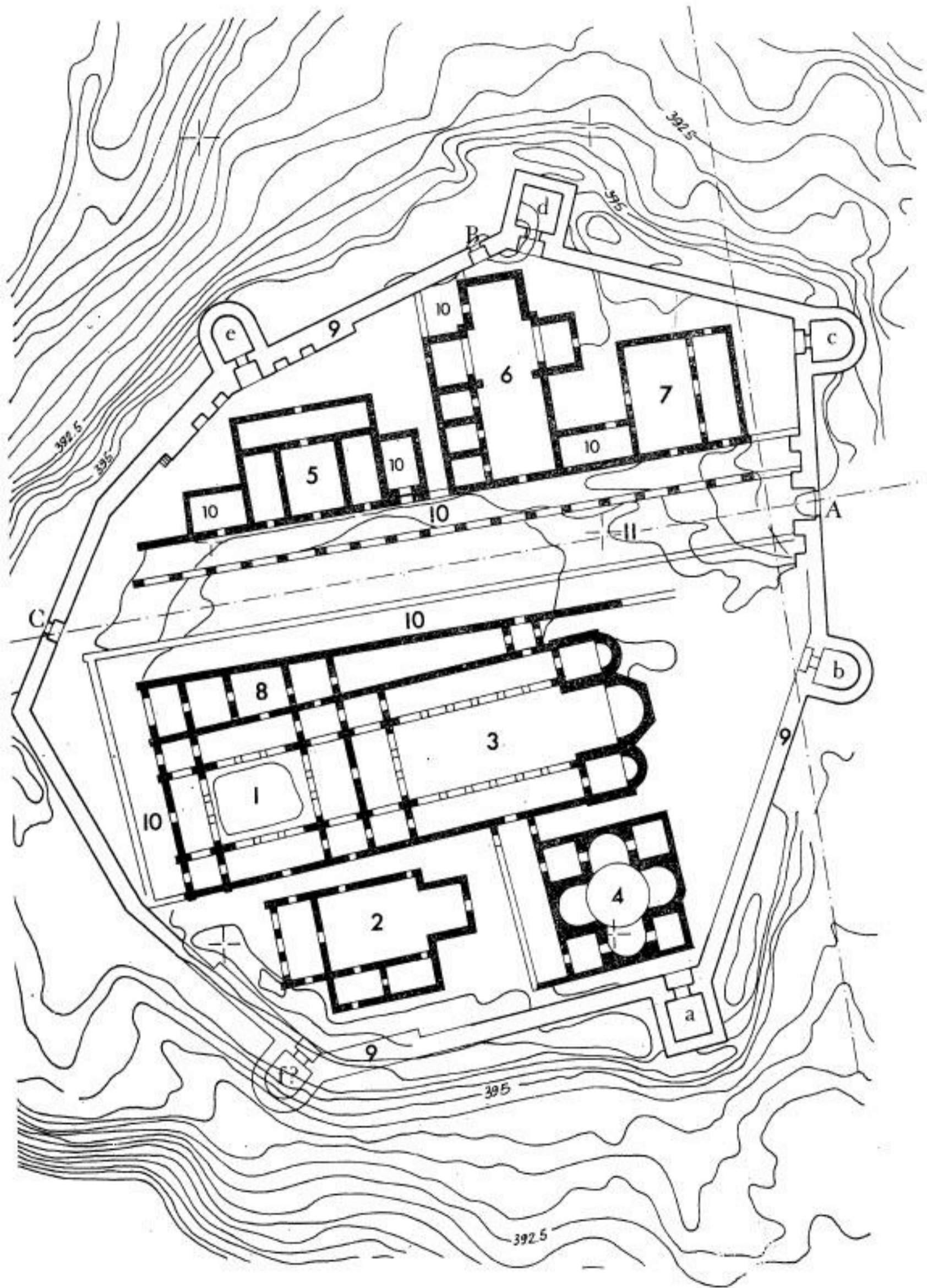
Сл. 8. Редослед грађења објеката северно од улице Акропоља

Fig. 8. Chronologie des ouvrages construits au nord de la rue de l'Acropole

Сл. 9. Бедеми Акропоља са габаритима објеката који су израђени пре њих

Fig. 9. Remparts de l'Acropole et le gabarit des ouvrages construits précédemment

Сл. 10. Коначни изглед Акропоља

Fig. 10. Aspect définitif de l'Acropole

Сл. 11. Авионски снимак Акропоља и Кружног трга

Fig. 11. Vue aérienne de l'Acropole et de la place circulaire

после Консигнаторијума (2), претходило је изградњи Баптистеријума (4), чији се западни трем прислања на јужни, периметрални, зид Епископске базилике, чиме је њихов међусобни хронолошки однос дефинисан.

Редослед грађења објеката у комплексу Епископске базилике назначен је на сл. 7 са могућим положајем депонија материјала. Овакав ток грађевинских захвата је довољно логичан. Да су базен (1) и Епископска базилика (3) изграђени у једном даху знатно би био отежан транспорт материјала са депоније северно од комплекса Епископске базилике до Консигнаторијума (2) а о томе је свакако вођено рачуна.

По завршетку комплекса Епископске базилике, остављањем простора за улицу и тремове, започети су радови на објектима северно од улице (сл. 8). У том комплексу налазе се три грађевине чији је хронолошки однос јасно дефинисан. Прво је започета грађевина 5 чија је намена за сада нејасна. Од грађевине 5, уз чији је темељни зид прислоњена, полази клоака (к2), која пролази испод правоугаоне апсиде свечане дворане објекта 6, чиме регу-

лише и њихов релативни хронолошки однос. Грађевина 7 урађена је последња у комплексу северно од улице и њеним завршетком ограничена је северна страна простора остављеног за улицу и тремове. Изградњом издуженог елемента 8 уз северну страну Епископске базилике (3) покривена је деформација настала усмеравањем трасе улице и саме базилике (3) ка изласку сунца и регулисана јужна гранична линија улице и трема.

На том степену изградње догађа се преломни моменат. Нагло је прекинута укупна грађевинска активност започета према првобитном урбанистичком плану. Изградњом бедема (9) око поменутих објеката (комплекс Епископске базилике 1, 2, 3 и 4 и грађевина 5, 6 и 7 северно од улице) нарушена је првобитна концепција урбанизације, о чему је већ било речи, и приступило се уређењу простора унутар њих (сл. 9).

Да је бедем такозваног Акропоља млађи од свих објеката означених на плану бројевима од 1 до 8 недвосмислено показује већ поменута клоака (к2) која залази под бедем северно од објекта 7. Бедем је, наиме, насео на клоаку

и веома јасно детерминисао њихов међусобни хронолошки однос, или редослед грађења.

После бедема Акропоља (9) изграђени су тремови улице (10), придодате просторије (10) уз објекте 5, 6 и 7 и застрта улица Акропоља (11) великим притесаним каменим блоковима андезита чиме је дефинисана укупна физиономија овог, сада херметички затвореног, сектора касније названог Акропољ (сл. 10, фот. 11).

Простор захваћен бедемима Акропоља (9) подељен је улицом 11 на два дела. Део јужно од улице 11 изразито је духовног карактера и представља јединствену целину, односно урбану инсулу, омеђену поменутом улицом 11 са северне стране и деловима бедема 9 јужно од капија А и С. Комплекс грађевина северно од улице 11 намењен је световном животу и он је подељен на две мање инсуле. Објекат 5 представља потпуно самосталну урбану инсулу ограничену улицом 11 делом бедема 9 од ка-

пије В до капије С и западним периметралним зидом грађевине 6, и без икакве је функционалне везе с објектима 6 и 7, који, такође представљају самосталну урбану целину. Његова непосредна близина до куле (е) са степеништима за излазак на круниште бедема 9 можда опредељује и његову намену.

Преостали простор, захваћен објектима 6 и 7, представља трећу урбану инсулу омеђену бедемима 9 и кулама с и d од капије А до капије В, улицом 11 и западним периметралним зидом грађевине 6. Из ове инсуле комуницирало се са северним деловима Горњег града капијом В. Ова комуникација између Акропоља и Горњег града наводи на закључак да су, можда, изградњом бедема поједине функције овог комплекса остале ван бедема Акропоља. Тако је приближно, у својој коначној варијанти, изгледала организација простора, ограниченог бедемима 9 касније названим Акропољ.

Rapports chronologiques relatifs entre les constructions de l'Acropole à Caričin Grad (Justiniana prima)

ČEDOMIR VASIĆ

Pour se faire une idée exacte de l'Acropole, en tant qu'ensemble unique et hermétique dans sa variante définitive, il est indispensable de signaler que dans le plan urbanistique de la Ville haute on distingue deux phases de construction et une phase intermédiaire, celle-ci ayant entraîné le changement de texture urbanistique.

Chronologiquement rangées, elles se présentent comme suit:

Première phase — travaux de construction ayant pour objet les remparts de la Ville haute et les régions de POSTICA DEXTRATA et de POSTICA SINISTRA, le tout selon le premier plan urbanistique.

Phase intermédiaire — construction des remparts de l'Acropole.

Seconde phase — modification du premier plan urbanistique, travaux préliminaires et construction d'ouvrages entre les remparts de l'Acropole et ceux de la Ville haute.

Suivant cette chronologie, l'ensemble de l'activité architecturale sur l'Acropole peut être divisée, en ses grandes lignes, en construction d'ouvrages conformément au premier plan urbanistique, avant l'élévation des remparts de l'Acropole, et en travaux ayant eu pour but d'achever, d'agrandir et de surélever des ouvrages au sein des remparts de l'Acropole, organiquement distinctes de la seconde phase d'urbanisation.

Compte tenu de ce fait, nous citerons, en observant l'ordre chronologique, les ouvrages de l'Acropole construits suivant le premier plan urbanistique:

1. Bassin creusé dans le sol rocheux de l'atrium de la basilique épiscopale (impluvium) (1),
2. Consignatorium, au sud de la basilique épiscopale (2),
3. Basilique épiscopale (3) et
4. Baptistère (4).

Tous les ouvrages susmentionnés se trouvent au sud de la rue de l'Acropole (XI).

Au nord de la rue de l'Acropole (XI) furent construits, conformément au premier plan urbanistique:

5. Un bâtiment à affectation inconnue (5) et
6. Palais épiscopal et ses annexes (ouvrages 6 et, probablement, 7).

A ce niveau de réalisation du plan urbanistique primitif, furent érigés, pour des raisons inconnues jusqu'ici, les remparts de l'Acropole qui changèrent entièrement la conception urbanistique primitive. Les changements les plus importants se produisirent hors des remparts de l'Acropole, tandis qu'au sein de ceux-ci les ouvrages existants furent agrandis et surélevés, ce qui donna à l'Acropole son aspect définitif, représenté dans les illustrations 10 et 11.